سارنگ زين چانڊيو
پي ايچ-ڊي اسڪالر
سنڌي شعبو، وفاقي اردو يونيورسٽي

سنڌي لسانيات ۽ ساهت لاءِ پروفيسر علي نواز جتوئيءَ جو ڪيل ڪم ۽ ان جي اهميت

IMPORTANCE OF WORK ON SINDHI LANGUAGE & LINGUISTICS BY PROF. ALI NAWAZ JATOI

Abstract

Sindhi is one of the oldest language in the world. Its rooted in Indus valley civilization. Stamps found from Mohan jo Daro tells that there was spoken a language, which was Sindh's own. After being compiled new script during British age, new era of research started about language. Doctor Trump , H.T Sorley, Garrison and other researched about Sindhi language and poetry of Shah Latif. Professor Ali Nawaz Jatoi was also a linguistic expert and was first M.A in Sindhi.

Professor Ali Nawaz born in a village near new Jatoi talka Moro district Naushehro Feroz. He got education from his village, passed matriculation from historical institute Madarsah High school Naushehro Feroz. Ali Nawaz Jatoi got B.A from D J science college Karachi.

The renowned scholar Dr. Allama Umar bin Muhammad Dawood-Poto conditionally appointed him as lecturer in Government college, if he made masters in Sindhi. He was positioned as assistant professor in Sindh university`s Sindhi Department in 1953, and promoted as chairman of the department in 1958. He left for Ph.D. degree in linguistics from London in September 1963, but could not completed due to his mother was fell ill, but he learnt a lot from the experts during the short visit.

Professor Ali Nawaz Jatoi produced great books like "*Ilum ul Insan, Sindhi Zaban, Veeron Wehkra, Grohri jo Sindhi Kalam and Menai Mustfai*". I highlight here the importance of his work.

سنڌي ٻولي دنيا جي شاهڪار ٻولين مان هڪ آهي، جنهن جون پاڙون سنڌ جي قديم تهذيب ۾ کتل آهن. موهن جي دڙي مان مليل مهرن مان به ثابت آهي ته: سنڌ جي

قديم زماني کان پنهنجي ٻولي رهي آهي. انگريزن جي دور ۾ سنڌي صورت خطيءَ جي معيار مقرر ٿيڻ کان پوءِ تحقيق لاءِ نوان در کلي پيا. انگريزن مان ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ، گريئرسن ۽ ٻين محققن جديد لسانيات ۽ گرامر بابت قلم کنيو. ان کان پوءِ ٻه ٻوليءَ تاريخ ۽ فلسفي ۾ ڪيترا ئي محقق پنهنجي کوجنا، محنت ۽ جفاڪشيءَ ذريعي سنڌي ساهت جا لکل املهه خزانا ڪدي ڪتابن جي صورت ۾ محفوظ ڪري علم، ادب ۾ چاهه رکندڙن لاءِ پيش ڪري چڪا آهن. ڪاڪي ڀيرو مل، مرزا قليچ بيگ، ڊاڪٽر گربخشاڻي، علامه آءِ آءِ قاضي، علامه عمر بن محمد دائود پوٽي، ڄيٺ مل پرسرام، مولانا دين محمد وفائي، علامه غلام مصطفيٰ قاسمي، پير حسام الدين شاهه راشدي، ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ۽ ٻين علم، ادب، لطيفيات ۽ لسانيات جي شعبن ۾ اهڙا واهڙ وهايا آهن، جن جي وهڪري مان اڄ ڏينهن تائين سُرت ۽ ساڃاهه جا چاهيندڙ پنهنجي اڃ اجهائي رهيا آهن. اهڙن عالمن ۾ پروفيسر علي نواز جتوئيءَ جو نالو ٻه نمايان نظر ايندو. جيڪو پڻ جديد لسانيات ۾ پيڙهائتي محقق جي حيثيت رکي ٿو، هن سڀ کان پهريان سنڌي ٻوليءَ بابت جامع انداز ۾ هڪ ڪتاب علم ِلسان ۽ سنڌي زبان لکيو ۽ ٻيا ٻي بها موتي سنڌي ساهت جو سينگار بڻايا.

ولادت ۽ تعليم:

پروفيسر علي نواز جتوئي تعلقي موري جي ڪچي واري علائقي جي هڪ ڳوٺ گدو ۾ 11 هين جون 1914ع ۾ جنم ورتو. "(1) سندس والد حاجن خان جتوئي، هڪ مسڪين پورهيت هو. سندس ڳوٺ درياهه جي ويجهو هئڻ ڪري ٻوڏون جام ايندڀون هيون. تنهن ڪري ڪچي مان لڏي اچي منو ڳوٺ ۾ رهيا. جنهن کي هن وقت پراڻا جتوئي سڏجي ٿو. ناميار ليکڪ محمد ادريس جتوئيءَ مطابق: "نوان جتوئي شهر قائم ٿيڻ کان پوءِ مٿي ڳوٺ کي پراڻا جتوئي چيو ويو " (2) علي نواز جتوئي صاحب شروعاتي چار درجا پراڻا جتوئي اسڪول ۾ پڙهيو ۽ پنجون درجو ڏيپارجا ۾ پاس ڪيو. مئٽرڪ نوشهري فيروزجي تاريخي درسگاهه مدرسه اينڊ هاءِ اسڪول نوشهري فيروز مان ڪئي. علي نواز جتوئي صاحب جو تعليمي خرچ سندن امڙ پورهئي جي اجرت ذريعي پريو ۽ ڳوٺ جي معزز ڏٽي بخش خان جتوئيءَ ٻه سندس مدد ڪئي.

پروفيسر علي نواز 1937ع ۾ ڊي جي سنڌ ڪاليج ڪراچيءَ ۾ بي اي ۾ داخلا ورتي،ان وقت مسلمان شاگردن لاءِ ڪچهري روڊ تي ايل ڊبليو مسلم هاسٽل هوندي هئي، جنهن کي هن وقت جناح ڪورٽس سڏجي ٿو. جتوئي صاحب ٻه هن هاسٽل ۾ رهائش اختيار ڪئي. ان وقت هاسٽل ۾سنڌ جون اهم علمي ادبي شخصيتون ٻه رهندڙ هيون. ناليوارو هاري اڳواڻ قاضي فيض محمد. اي ڪي بروهي، سيد قطب علي شاهه، شفيع

محمد ميمڻ ۽ ٻيا ٻه ان ئي هاسٽل ۾ رهندڙ هئا. جتوئي صاحب بي اي جي ڊگري حاصل ڪرڻ کان پوءِ واڌاري تعليم لاءِ جهونا ڳڙهه ويو. ”علي نواز جتوئي 1951 ۾ سنڌيءَ ۾ ايم اي جي ڊگري حاصل ڪئي ۽ پاڻ پهريون شخص هو جنهن سنڌي ۾ ماسٽر ڪئي“ (3)

ملازمت:

جتوئي صاحب کي سرڪاري ڪاليج ۾ استاد طور ڀرتي ڪيو ويو، سندس چونڊ موجب علامه دائود پوٽي ان شرط تي ڪيس نوڪري ڏني ته هو سنڌيءَ ۾ ايم اي ڪندو. ان وقت سنڌيءَ ۾ ڪنهن به ايم اي نه ڪئي هئي. ان کان پوءِ 2 مارچ 1953ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ اسسٽنٽ پروفيسر طور مقرر ٿيو. اڳتي هلي 1958ع ۾ سنڌي شعبي جو سربراهه مقرر ٿيو. جڏهن ته ان کان اڳ ۾ سنڌي شعبو تعليم واري شعبي سان گڏ هو، جنهن جو سربراهه ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هو. اهڙيءَ طرح سنڌ يونيورسٽيءَ جي خالص سنڌي شعبي جو پهريون سربراهه پروفيسر علي نواز جتوئي ٿيو. سيپٽمبر 1963ع ڌاري پروفيسر صاحب لنڊن جي هڪ اداري ۾ لسانيات متعلق ڊاڪٽريٽ جي ڊگري وٺڻ لاءِ ويو پر سندس امڙ جي طبيعت خراب هئڻ سبب واپس موٽي آيو، پر ايتري وقت ۾ اتان جي لساني ماهرن ۽ استادن کان ٻوليءَ جي علم بابت سٺي ڄاڻ حاصل ڪيائين.

پرفيسر علي نواز جتوئي سنڌ يونيورسٽيءَ جي شروعاتي استادن مان هو جن علامه آءِ آءِ قاضيءَ جي دور ۾ پنهنجو نور نچوئي سنڌ يونيورسٽيءَ کي عظيم درس گاهه بڻائڻ لاءِ محنت ڪئي. ان وقت استاد تڏن ۽ تونئرين تي ويهي به درس تدريس جو ڪم ڪندا هئا. ان عرصي ۾ جتوئي صاحب ڪيئي شاگرد پيدا ڪيا، جن سنڌي ٻوليءَ ۽ علم ادب ۾ محقق ۽ ماهر طور پاڻ مڃايو آهي. انهن ۾ ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، غلام علي الانا، شمشير الحيدري، ڊاڪٽر هدايت پريم ۽ ٻيا شامل آهن.

جتوئي صاحب زندگيءَ جو گهڻو حصو حيدرآباد جي ٽنڊي ولي محمد پاڙي ۾ گذاريو، پروفيسر صاحب رٽائرمينٽ کان پوءِ هوميوپيٿڪ ڪلينڪ کولي پنهنجو گذر سفر هلايو.

علمي ادبي خدمتون:

پروفيسر علي نواز سنڌي ٻوليءَ ۽ علم ادب جي تحقيق جي سلسلي ۾ بنيادي ڪتاب لکيا، جيڪي اڳتي هلي ٻين لاءِ به رستو ڏيکاريندڙ ثابت ٿيا آهن. سندس تصنيفون هيٺ ڏجن ٿيون.

علم لِسان ۽ سنڌي زبان: پروفيسر صاحب سنڌ يونيورسٽيءَ جي 62-1961ع واري ”سنڌي صحيفو“ ۾ خصوصي مقالو شايع ڪرايو هو. بعد ۾ 1968ع ۾ هن کي ڪتابي

شڪل ڏني وئي، لسانيات جي ماهرن مطابق سنڌي ٻوليءَ ۾ جديد تحقيق جو هيءُ پهريون ۽ جامع ڪتاب آهي. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ هن ڪتاب جي پيش لفظ ۾ لکي ٿو ته: ”سنڌيءَ ۾ جيتوڻيڪ هيءَ پهرئين ڪوشش آهي مگر اها قابل قدر آهي، ڇاڪاڻ ته فاضل مولف هن ڪتاب کي جامع انداز ۾پيش ڪيو آهي. موضوع جي ٽن مکيه پاڱن يعني صوتي، صرفي ۽ نحوي بابن مان هر هڪ جي مکيه پهلوئن کي پوريءَ طرح زير بحث آندو اٿس ۽ اهم اصولن ۽ نظرين کي دليلن ۽ مثالن سان کولي بيان ڪيو اٿس، خصوصن صوتيات جي نظام جي وضاحت خاڪن ۽ تصويرن ذريعي بلڪل سهڻي نموني ڪئي وئي آهي“(4) هن ڪتاب جي پهرئين ڇاپي جون ڪاپيون پروفيسر صاحب يورپ، سنڌ ۽ هند جي سنڌي ٻوليءَ جي پارکن ڏانهن نظر ثانيءَ لاءِ تحفي طور موڪليون ۽ سندن مشورن سان ٻئي ڇاپي ۾ ڪجھ تبديليون به ڪيون. ٻئي ڇاپي جي مهاڳ ۾ پاڻ لکي ٿو ته: ”دهليءَ جي ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي جي مشوري موجب روپي لڙهيون“ تبديل ڪري”روپا وليون“ ڪم آندو ويو آهي. ”پروفيسر صاحب چواڻي ته **علم لِسان** جي ڄاڻن هن ڪتاب تي ڪيس مبارڪون موڪليون آهن. (5)

هن وقت تائين هن ڪتاب جا ڪيترا ڇاپا اچي چڪا آهن ۽ هيءُ ڪتاب پهرئين ڇاپي جي ڇپجڻ ڪان وٺي هن وقت تائين ايم اي سنڌيءَ جي ڪورس ۾ رکيل آهي. ايم فل ۽ پي ايڇ- ڊي جي ڪورس ۾ پڻ پڙهايو وڃي ٿو.

ويرون ۽ وهڪرا: هيءُ ڪتاب پروفيسر صاحب جي 14 مقالن ۽ مضمونن تي ٻڌل آهي، جيڪي پڻ مختلف رسالن ۽ مخزنن ۾ ڇپجي چڪا آهن. سنڌي ساهت جي سرسري تاريخ 1957ع ۾ گورنمينٽ ڪاليج حيدرآباد (مخزن) ۾ ڇپيو هو، هڪ مضمون تصوف جو تاريخي پس منظر نهايت سٺي انداز۾لکيو ويو آهي. هن مضمون ۾پروفيسر صاحب انسان جي خصوصيتن، نبوت ۽ ولايت جي ارتقا ۽ منزلن ۽ نبوت جي مختلف دورن جو تجزيو پيش ڪيو آهي ۽ ٻڌايو آهي ته شاهه ولي الله تصوف کي چئن دورن ۾ ورهايو آهي. پهريون دور حضرت محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم ۽ سندن اصحابن تائين جو ڏنو آهي ۽ ان کان پوءِ جاتي دور بيان ڪيا آهن. هن ڪتاب ۾ سراج الحق ميمڻ صاحب جي سنڌي ٻوليءَ تي لکيل ڪتاب ۽ ڊاڪٽر غلام علي الانا جي ڪتاب ”سنڌي ٻوليءَ جو بڻ بڻياد“ تي تنقيدي مقالا لکيل آهن. آخر ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي مختلف موضوعن تي چار مقالا به شامل آهن. جن ۾ شاهه صاحب جي پيغام کي نهايت موثر نموني پيش ڪيو اٿائين. هيءُ ڪتاب پروفيسر صاحب پنهنجي قائم ڪيل”سنڌ سڌار اڪيڊمي طرفان ڇپائي پڌرو ڪيو هو. هن ڪتاب جو انتساب پروفيسر صاحب علامه آءِ آءِ قاضيءَ ڏانهن ڪيو آهي.

علامه آءِ آءِ قاضي هڪ عظيم شخصيت ۽ عظيم مفڪر: هيءُ مَقالو پروفيسر

صاحب علامہ آءِ آءِ قاضيءَ جي شخصيت ۽ سندس فڪر تي لکيو، جيڪو1968ع ۾ علامہ آءِ آءِ قاضي يادگار سوسائٽي طرفان ڇپرائي پڌرو ڪيو ويو. ان کان اڳ ۾ اهو ”مهراڻ“ ۾ بہ ڇپجي چڪو هو. هن مقالي ۾ پروفيسر صاحب علامہ آءِ آءِ قاضيءَ جي زندگيءَ سندس فڪر مختلف موضوعن جهڙوڪ زندگي، دين، نبوت، ولايت، تصوف، علم ادب، تعليم ۽ ٻين زندگيءَ جي مختلف شعبن بابت سندس نظرين کي مفصل ۽ جامع انداز ۾پيش ڪيو آهي. علامہ صاحب جي فلسفي جو نچوڙ هن مقالي ۾ ملي ويندو.

شهيد گرهوڙيءَ جوسنڌي ڪلام: هيءُ ڪتاب پروفيسر صاحب 1955ع ۾ پهريون ڀيرو ترتيب ڏنو، ان وقت علامہ دائود پوٽي صاحب جو ”ڪلام گرهوڙي“ ڪونہ ڇپيو هو. هن ڪتاب ۾ پروفيسر صاحب مخدوم گرهوڙي صاحب جي سوانح حيات، سندس تصنيفن، خواجہ محمد زمان لنواري شريف واري جي مريد ٿيڻ، شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو همعصر هجڻ ۽ سندس ڪلام ۾ خواجہ محمد زمان جي اثر هئڻ بابت سٺي نموني بحث ڪيو آهي. ”ان ۾ گرهوڙي صاحب جي نالي ٻڌايل لواري شريف جي سجاده نشين خواجہ احمد زمان بابت پيشنگوئيءَ کي بہ جڙتو قرار ڏنو ۽ انهيءَ جڙتو پيشنگوئي جي پاڙ بہ ڳولي لڌي تہ اها گرهوڙي صاحب جي نہ پر سازشي ملن طرفان ٺاهي وئي آهي. جنهن جو ٺاهيندڙ مولوي مجذوب دل ڊوري ناري وارو هو.“ (6)

پروفيسر علي نواز جتوئيءَ جي وقت ۾ سنڌي ٻولي ۽ علم ادب تي شروعاتي ڪم ٿي رهيو هو، جتوئي صاحب 1951ع ۾ سنڌي ساهت جي سرسري تاريخ تي هڪ مقالو لکيوجيڪو گورنمينٽ ڪاليج ميگزين حيدرآباد ۾ ڇپيو. هن مقالي ۾ پروفيسر صاحب قاضي قاضن جا ست شروعاتي بيت بہ قلمبند ڪيا ۽ قاضي قاضن کان وٺي انگريزن جي دور تائين جي سنڌي ادب بابت جامع انداز ۾ احوال پيش ڪيو. جنهن ۾ شاهہ عبدالڪريم، شاهہ لطيف، لطف الله قادري، مخدوم گرهوڙي، سچل سرمست، سيد ثابت علي شاهہ، مخدوم عبدالرئوف هالائي ۽ ٻين شاعرن، نعت خوانن ۽ مرثيہ نويسن بابت مٿاڇري ڄاڻ ڏنل آهي. ”ان وقت خان بهادر محمد صديق ميمڻ جي سنڌي ادبي تاريخ ياڳو ٻيون ڪانہ ڇپي هئي“. (7) پروفيسر صاحب سنڌي ٻوليءَ تي هڪ خاص مقالو سنڌ يونيورسٽيءَ جي 62-1961ع واري سنڌي صحيفي ۾لکيو، جيڪو پوءِ ڪتاب طور بہ شايع ڪرايائين، لطيفي لهرون نالي ڪتاب مرتب ڪيائين. ”غزلن جو غنچو“ بہ ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي سان گڏجي ترتيب ڏنائين ۽ ٻارهين درجي جي نصابي ڪميٽيءَ جو ميمبر بہ رهيو.

روحاني زندگي: پروفيسر علي نواز جتوئي هڪ ديندار شخص هو، آخري وقت تائين نماز روزو نہ ڇڏيائين. ايتري تائين جو پيريءَ ۾ ضعيف هوندي بہ تهجد لاءِ اٿندو هو. زندگيءَ جي پوين ڏينهن ۾ هڪ رات تهجد لاءِ اٿيو تہ ڪيس ٿاپو آيو هو، جنهن سبب

سندس ٻاهن پڃي پئي هئي. پروفيسر صاحب تي تصوف جو گهڻو اثر هو ۽ بزرگن ۽ اوليائن جي تعليم سان سندس خاص لڳاءُ هوندو هو . هن سلسلي ۾ شروعات ۾ لواري شريف جي شاخ قاضي احمد ميل شريف واري بزرگ پير محمد دمائي رحمت الله عليه جو مريد ٿيو ۽ سندس صحبت ۾ رهيو۽ شهيد گرهوڙيءَ جو سنڌي ڪلام به سندس نالي سان منسوب ڪيو اٿائين. ان ڪانپوءِ جتوئي صاحب مقبره شريف ”ٽنڊي سائينداد“ جي سرهندي پير خواجه محمد حسن جان جو مريد به ٿيو، سندس وفات کان پوءِ پير صاحب سيد مصطفيٰ صبغت الله شاه پير ايراني جو مريد ٿيو ۽ وٽائنس خلافت به ملي.

علامه آءِ آءِ قاضيءَ جي صحبت ۾ رهڻ: پروفيسر صاحب تي علامه آءِ آءِ قاضيءَ جو گهڻو اثر رهيو. سندس پهرئين ملاقات 1937ع ۾ بي اي ڪرڻ وقت ٿي هئي، جڏهن علامه آءِ آءِ قاضي جناح ڪورٽس ڪراچيءَ ۾ جمعي جا خطبا پڙهندو هو، جتوئي صاحب لکي ٿو ته: ”پڙهائي جي ٽئي ٽرم ۾ هاسٽل ۾ چو پچو هئي ته اسلام جو وڏو اسڪالر لنڊن کان هت آيل آهي. سنڌي آهي اصل پاٽ جو ويٺل آهي. سندس گهر واري جرمن منڊم آهي آئون تصوف جو دلدادو هئس ۽ نقشبندي سلسلي ۾ داخل هئس، خواجه محمد حسن جان جو مريد هئس. جڏهن جمعي جو ڏينهن آيو ۽ منجهند ٿي ته ڏٺم ته شهر جا ڪيترائي معزز ماڻهو موٽرن تي چڙهي نماز پڙهڻ آيا. مان تعجب ۾ پئجي ويس ساري مسجد ڀرجي وئي. جڏهن قاضي صاحب جن آيا ته اول ٿورو وقت مراقبي ۾ ويهي پوءِ سنت پڙهيائون ۽ ان بعد وري مراقبي واريءَ حالت ۾ ويهي رهيا. اهو ڏسي آئون ڏاڍو متاثر ٿيس. ان کان پوءِ آچر جي ڏينهن به قاضي صاحب جي گهر ۾ ميٽنگ ٿي، جنهن ۾ به ڪيترن ئي شاگردن ۽ شهرين شرڪت ڪئي. جن کي پاڻ خطاب فرمايائون، ان وقت کان وني قاضي صاحب جن سان منهنجو گهاٽو رابطو رهيو.“ (8)

جتوئي صاحب مختلف مسئلن بابت قاضي صاحب کان پڇندو رهندو هو. جڏهن علامه آءِ آءِ قاضي سنڌ يونيورسٽيءَ جو وائيس چانسلر ٿيو ته جتوئي صاحب ان وقت سنڌيءَ جو پروفيسر هو ۽ پوءِ سنڌي شعبي جو سربراهه به ٿيو. ان وقت به علامه صاحب سان ويجهڙائيءَ وارو موقعو هئس. سندس فڪر ۽ فلسفي مان پرائيندو رهيو ۽ ان وقت سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ علامه صاحب ”فرائيڊي ليڪچر“ ڏيندا هئا. ان ۾ به شريڪ ٿيندو هو ۽ جتوئي صاحب علامه صاحب سان خط ڪتابت جو ذڪر به ڪيو آهي جن ذريعي هو مختلف مسئلن بابت ڄاڻ حاصل ڪندو هو.

سيد مصطفيٰ صبغت الله شاه سان ملاقات ۽ سندس مريد ٿيڻ: پروفيسر علي نواز جتوئي فطرت جو ڳولائو هو. ڪيس اهڙي ڪامل مرشد جي ڳولا هئي، جيڪو سندس روحاني اڃ اجهائي سگهي. ان ڪري اڪثر بزرگن جي درگاهن تي به ويندو هو. جيئن

سنڌ يونيورسٽيءَ جي شعبي اردو جو سربراهه ڊاڪٽر غلام مصطفيٰ خان به پنهنجي اردو ڪتاب انعمت عليهم ۾ لکي ٿو ته: جتوئي صاحب جي ڪري ڪيس سنڌ جي چپي چپي تي موجود ڪيترن ئي اوليائن جي زيارت نصيب ٿي. جيئن ڀٽ شاهه، جهوڪ، ملاڪاتيار، مڪلي، بدين گرهوڙ شريف دادو، مورو، سکر ۽ ٽنڊو سائينداد وغيره اچي وڃن ٿا. جتوئي صاحب 1955ع ۾ پير سيد صبغت الله شاهه سان ملاقات ڪئي. تنهن کان پوءِ سندس حاضري ۾ پيش ٿيندو رهيو ۽ سندس تقريرون وغيره ٻڌندو رهيو ۽ پير صبغت الله جي مرشد خواجه محمد قاسم ڪياني موهيڙي شريف ڪوهه مريءَ وارن جي درگاهه تي به ان سال ئي ويو.

پير صاحب جو مريد ٿيڻ کان پوءِ وٽس گهڻو اچڻ وڃڻ لڳا. ان وقت سانجهي جي نماز کان پوءِ پير صاحب وٽ مراقبو ٿيندو هو. ان کان پوءِ پير صبغت الله تقرير ڪندو هو. جتوئي صاحب اهي تقريرون ترتيب ڏئي لکندو هو. پنهنجي نالي جي پٺيان مصطفائي نقشبندي لکندو هو. جڏهن مصطفائي جماعت جو رسالو ”مصطفيٰ“ جاري ٿيو ته پاڻ پير صاحب جا مضمون رسالي ۾ شايع ڪرائيندو هو. ان کان پوءِ انهن کي ترتيب ڏئي به ڪتاب مينائي مصطفائي ”دور اول“، ۽ ميناءِ مصطفائي ”دور دوم“ شايع ڪرايائين. 1965ع ڌاري .”ميڪده مصطفائي“ نالي ڪتاب ترتيب ڏنائين، جيڪو به مصطفائي جماعت پاران شايع ڪرايو ويو ۽ 1989ع ڌاري ڪتاب ”صبغت الله رنگ رباني“ ترتيب ڏئي شايع ڪرايائين. اهي سڀ ڪتاب اردو ۾ لکيا ويا.

”ميناءِ مصطفائي“ دور اول ۽ دور دوم ۾ توڙي ”ميڪده مصطفائي“ ۾ پير سيد صبغت الله شاهه جا واعظ ۽ تقريرون آهن جن ۾انسانيت، انسانن جي فرض، ذميوارين، اخلاق، سيرت، رهڻي، ڪهڻي جا اصول، ولايت، نبوت، روحانيت جي منزلن، تصوف جي موضوعن، روحانيت ۽ سائنس جو تقابلي جائزو به ڏنل آهي. جڏهن ته رنگ رباني ۾ مٿين موضوعن کان سواءِ سيد صبغت الله شاهه جي زندگيءَ جو احوال به ڏنل آهي. هر ڪتاب جي آخر ۾ مصطفائي جماعت طرفان انساني معراج لاءِ خاص تيرنهن نقطا به شايع ٿيل آهن. ان کان سواءِ جتوئي صاحب نقشبندي سلسلي جا ٻيا ڪتاب به ترتيب ڏئي شايع ڪرايا آهن.

شاهه عبدالرحيم دهلوي جي رسالي ”رحيميه“ جو ”رحيمي رحمت ۽ نقشبندي نسبت“ جي نالي سان سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو ۽ خواجه بهاءُ الدين نقشبندي جي ڪتاب ڪلمات قدسيه جو اردو ترجمو به ڪيائين ۽ حيدرآباد مان نڪرندڙ ماهوار رسالي ”بيداري“جو سرپرست به رهيو. پر ماهوار بيداري جو مواد ايڊيٽر محمد موسيٰ ڀٽو پاڻ چونڊيندو هو، ڇاڪاڻ ته هن ۾ هڪ طرفا مضمون گهڻا شامل هوندا هئا، جن ۾ بنياد پرستي ۽ تعصب پرستي جي بوءِ هوندي هئي. جڏهن ته جتوئي صاحب جي پنهنجن

ڪتابن ۾ ڪا بہ تعصب پرستيءَ يا فرقيوار مواد نہ هوندو هو، جڏهن تہ پاڻ هندو عالمن ڪان بہ ٻوليءَ ۽ ٻين موضوعن تي صلاح مشورا وٺندو هو.

جتوئي صاحب جون علم دوست ۽ اهل تصوف ماڻهن تي ذميواريون: پروفيسر علي نواز جتوئي سنڌي ٻوليءَ جي تحقيق جي سلسلي ۾ ڪجھ ڪتاب تہ پنهنجي زندگيءَ ۾ ئي ڇپرايا آهن. جڏهن تہ پاڻ مختلف پروگرامن ۽ مجلسن ۾ تقريرون ۽ ليڪچر ڏيندو هيو. خاص ڪري شاهہ سائينءَ جي پيغام ۽ علامہ آءِ آءِ قاضيءَ جي فڪر ۽ سندس شخصيت تي مضمون ۽ مقالا پڙهندو رهيو علامہ صاحب سان سندس خط ڪتابت بہ ٿيل اٿس، جن ڪي سهيڙي ڇپرائي سگهجي ٿو، پاڻ سنڌ يونيورسٽيءَ جي بانيڪار پروفيسرن منجهان. سنڌ يونيورسٽيءَ جي سنڌي شعبي جو پهريون سربراهہ بہ رهيو، تنهن ڪانسواءِ تصوف ۽ نقشبندي سلسلي خاص ڪري مصطفائي جماعت جا ڪتاب پروفيسر صاحب ترتيب ڏنا هو، انهن جو سنڌي ترجمو ڪرائي، جتوئي صاحب جي ليڪچرن ڪي سهيڙي ڇپرائي سگهجي ٿو، جيئن نوجوان طبقي وٽ اخلاقي ۽روحاني مواد سان گڏ پروفيسر صاحب جي شخصيت اجاگر ٿي سگهي.

لاڏاڻو: پروفيسر علي نواز جتوئي صاحب 21 سيپٽمبر 1996ع بمطابق 16 جمادي الاول 1417ھ ۾ وفات ڪئي، سندس جنازي نماز ناميارې اسڪالر ڊاڪٽر غلام مصطفيٰ خان پڙهائي، ان ئي بزرگ علامہ آءِ آءِ قاضي جي جنازي نماز بہ پڙهائي هئي، جتوئي صاحب جي تدفين ٽنڊي سائينداد ڀرسان مقبره شريف ۾ سرهندي بزرگن جي قبرستان ۾ ٿي. ”ڊاڪٽر غلام مصطفيٰ خان جي چوڻ مطابق ڪين علامہ آءِ آءِ قاضي جي مزار ڀرسان دفن ڪرڻ جي درخواست ڪئي وئي پر سنڌ يونيورسٽي انتظاميا ڪن سببن ڪري منظور نہ ڪئي“. (10) محمد ادريس جتوئي مطابق ”پروفيسر صاحب پنهنجي زندگي گهٽن دوستن اڳيان نوان جتوئي جي پير صابر شاهہ قبرستان ۾ پنهنجي امڙ جي پيرانديءَ ڪان دفنائڻ جي وصيعت ڪئي هئي“ (11) جڏهن تہ سرهندي بزرگ بہ جتوئي صاحب جا مرشد رهيا آهن. تنهن ڪري ئي سندس تدفين اتي ٿي.

حوالا:

1. جتوئي، محمد ادريس ”پروفيسر علي نواز جتوئي ۽سندس علمي ادبي خدمتون ”ٽماهي سنڌي ٻولي“ جنوري جون 1998سنڌي ٻولي جو بااختيار ادارو حيدر آباد
2. ساڳيو
3. جتوئي، علي نواز پروفيسر ”ويرون ۽ وهڪرا“ سنڌ سڌار اڪيڊمي 1993
4. جتوئي، علي نواز پروفيسر ”علم لِسان ۽ سنڌي زبان مهاڳ ڇاپو ٽيون 1996.
5. ساڳيو

6. جتوئي، علي نواز پروفيسر ”شهيد گرهوڙي جو سنڌي ڪلام“ سنڌ سڌار پبليڪيشن حيدرآباد
7. جتوئي، علي نواز پروفيسر ”ويرون ۽ وهڪرا“ سنڌ سڌار اڪيڊمي 1993
8. جتوئي، علي نواز پروفيسر ، ”علامه آءِ آءِ قاضي هڪ عظيم شخصيت ۽ عظيم مفڪر“ ، علامه قاضي يادگار سوسائٽي.
9. جتوئي، علي نواز پروفيسر ”ميڪده مصطفائي“
10. غلام مصطفيٰ خان ڊاڪٽر ”انعمت عليهم“، رائل اڪيڊمي حيدر آباد حيدرآباد سنڌ
11. جتوئيءِي محمد ادريس ”پروفيسر علي نواز جتوئي ۽ سندس علمي خدمتون ٽماهي ”ٽماهي سنڌي ٻولي“ جنوري جون 1998سنڌي ٻولي جو بااختيار ادارو حيدرآباد